

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

КОЛУПАЄВА Олена Миколаївна

УДК 821.111+821.161.2]-193.3.091(043.3)

**АРХІТЕКТОНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
АНГЛОМОВНОГО Й УКРАЇНОМОВНОГО СОНЕТА
КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(порівняльно-типологічний аспект)**

10.01.05. — порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль — 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Волковинський Олександр Сергійович,
Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка, кафедра слов'янської філології та загального
мовознавства, професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Козлик Ігор Володимирович,
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника, кафедра
світової літератури, професор;

кандидат філологічних наук
Мальцев Валентин Сергійович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, кафедра української літератури,
асистент.

Захист відбудеться «28» лютого 2012 р. о «10» год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «25» січня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дослідження української версифікації в порівняльно-типологічному аспекті є нагальним завданням сучасного літературознавства. Вивчення явищ, що розглядаються в порівняльному-типологічному аспекті, сприяє виявленню їхньої специфіки через встановлення типологічних подібностей та відмінностей. У літературознавстві поширена тенденція розглядати окремі художні явища на тлі світової літератури, об'єднувати та систематизувати порівняльні вивчення в аспекті загального розвитку літературного процесу.

Особливо значимим у зіставленні літератур є виявлення як подібних, так і відмінних ознак, оскільки вивчення схожостей, аналогій сприяє з'ясуванню спільних закономірностей літературного розвитку, а дослідження відмінностей дає важливий матеріал для встановлення особливостей літературних явищ і процесів.

Предметом порівняльного вивчення дедалі інтенсивніше стають проблеми строфіки, метрики, ритму та рими. Серед віршованих творів сонет займає особливе місце з огляду на архітектонічні особливості та принципи композиційної організації. Природа сонета, різноманітність метрико-ритмічного та строфічного потенціалу забезпечують можливість дослідження його на різних рівнях: композиційному, лексико-стилістичному, версифікаційному тощо. Особливої уваги потребує архітектоніка сонета, значимість її складових елементів для дослідження індивідуального стилю поета.

Історія вивчення сонета охоплює широкий діапазон дослідження. Предметом інтенсивних досліджень стало з'ясування походження сонета, простеження його розвитку в різних національних літературах, окреслення правил написання канонічного сонета. Однак за вихідну основу аналізу обиралися проблематико-тематичний, образний та мистецько-філософський аспекти сонета; версифікаційні елементи розглядалися лише побіжно.

Особливо важливим у дослідженні архітектоніки сонета є порівняльно-типологічний аспект. Своєрідною складністю відзначаються дослідження, в яких зіставляються явища, що належать неспорідненим мовам. Аналіз англійських та українських сонетів із позиції порівняльного літературознавства до цих пір не був предметом самостійного наукового дослідження.

Через призму сонета чітко простежуються характерні особливості поезики конкретного періоду літературного розвитку, а також виявляється специфіка стилю митців. Кінець XIX — початок XX ст. в історії україномовної поезії позначений активним протистоянням і поєднанням реалізму та модернізму, а також визначенням місця української літератури в світовому контексті. Подібні процеси простежуються в англійській поезії, оскільки означений період співвідноситься з загальними культурними змінами, зокрема переходом від вікторіанської епохи із засадничими принципами реалізму до нової естетики модерністської поезії.

У сучасних умовах загальнокультурного та наукового входження України в європейський та світовий контекст зростає питома вага порівняльних досліджень, об'єктами яких виступають віршовані твори. Тому **актуальним** є дослідження архітектоніки англомовних й україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. у порівняльно-типологічному аспекті, що дасть можливість на основі зіставлення метрико-ритмічних, строфічних та фонічних складових виявити диференційні ознаки та типологічні подібності сонетів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в межах науково-дослідної теми «Поетика і типологія літературних жанрів» (номер державної реєстрації 011U006707). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 2 від 5 лютого 2009 року). Тему дисертації погоджено з Науково-координаційною радою НАН України «Класична спадщина і сучасна художня література» при Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України (протокол №4 від 6 грудня 2011 року).

Мета дисертації полягає в з'ясуванні шляхом порівняльно-типологічного аналізу типологічних і диференційних ознак архітектоніки англомовного та україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст., виявленні їхнього закономірного характеру через зіставлення метрико-ритмічної, строфічної та фонічної організації. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання комплексу **завдань**:

- здійснити функціональний аналіз архітектонічних складових англомовних й україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст., з'ясувати співвідношення традиції та новаторських пошуків поетів;
- виявити типологічні відповідності строфіки, метрики, ритміки та фоніки англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст.;
- з'ясувати диференційні ознаки архітектонічної організації англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст., визначити закономірності їхнього функціонування;
- простежити шляхи взаємодії елементів віршування з семантичним наповненням сонетів;
- встановити співвідношення канонічних і неканонічних типів сонета в англомовній та україномовній поетичних системах;
- визначити місце та роль англомовного й україномовного сонетописання в літературному процесі кінця XIX — початку XX ст.

Об'єктом дослідження є сонети англомовних поетів кінця XIX — початку XX ст., зокрема С. Батлера, В.Б. Єйтса, К. Маккея, Е. Ст. Вінсент Міллей, О. Уайльда, Р. Фроста, Дж.М. Хопкінса, А.Ч. Суїнберна та ін., а також сонети україномовних поетів, а саме І. Франка, Уляни Кравченко, Лесі Українки, Б. Грінченка, В. Самійленка, І. Стешенка, С. Чарнецького, М. Чернявського,

М. Рильського та ін. Загальна кількість розглянутих англомовних сонетів – 394, україномовних – 251.

Предметом дослідження є типологічні та диференційні ознаки англомовних й україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. в аспекті архітекtonіки.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці теоретиків віршування (Б. Бунчука, К. Вишневського, М. Гаспарова, В. Жирмунського, І. Качуровського, Н. Костенко, Г. Сидоренко, Б. Томашевського, О. Федотова, В. Холшевникова, Г. Шенгелі та ін.), а також наукові праці теоретиків сонетного жанру (Й. Р. Бехера, К. Герасімова, Б. Михайличенка, В. Мьонха, С. Тітаренка, В. Шарпа та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження, зокрема для зіставлення архітекtonічної організації англомовних й україномовних сонетів, використовуються порівняльно-типологічний та формальний методи. Для одержання даних про частотність віршових елементів залучається статистичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше здійснюється різноаспектний аналіз англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. (метрика, ритміка, строфіка, фоніка) в порівняльно-типологічному аспекті, що дає змогу виявити типологічні та диференційні ознаки архітекtonіки сонета. Уперше твердження про специфіку архітекtonічної організації англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. ґрунтуються на одержаних у результаті аналізу статистичних даних, які з максимальною повнотою забезпечують аргументованість положень і висновків. Удосконалено методіку проведення порівняльно-типологічного аналізу архітекtonічних проявів міжлітературних зв'язків і явищ. Одержані результати містять фактичний та схематично-статистичний матеріал з метрики, ритміки, строфіки та фоніки сонета, теоретичні судження та узагальнення, що відповідають сучасному стану дослідження сонета.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть сприяти подальшому вивченню особливостей розвитку англомовної та україномовної поезії, окресленню місця україномовної та англомовної сонетних систем у контексті світової літератури. Основні положення та висновки можуть бути використані при підготовці лекційних, практичних, лабораторних занять зі вступу до літературознавства, теорії літератури, спецкурсів і спецсеминарів з порівняльного літературознавства та віршознавства, а також при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт.

Апробація результатів дисертації. Основна концепція та результати дослідження викладені в доповідях на міжнародних конференціях: «Поетичний універсум сонетів В. Шекспіра» (Запоріжжя, 2009), «Мультикультуралізм у перспективі літературознавчої антропології» (Чернівці, 2009), «Мова і культура» (Київ, 2009; 2010), «Сучасні проблеми епітетології» (Кам'янець-

Подільський, 2009), «Поетика містичного» (Чернівці, 2010), «ХІ Міжнародна конференція молодих учених» (Київ, 2011); науковій конференції «Феномен заглавия. Заглавие в контексте» (Москва, 2011); міжнародному інтеграційному проєкті для студентів, магістрантів, аспірантів «Школа відкритого розуму» (Кам'янець-Подільський, 2009; Кельце, 2010; Кам'янець-Подільський, 2011); I та II наукових конференціях молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2009; 2010), щорічних звітних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2008–2011).

Публікації. За результатами дисертації здійснено 16 публікацій, що вміщені в збірниках наукових праць, з них 9 публікацій надруковано у фахових виданнях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 169 найменувань. Повний обсяг дисертації — 187 сторінок, з них 172 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, охарактеризовано стан вивчення проблеми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації, зазначено структуру та обсяг роботи.

У *першому розділі* — «**Основні етапи вивчення сонета**» — простежено вивчення сонета в діахронічному аспекті, узагальнено основні підходи до дослідження сонета як жанрово-строфічної форми.

У *підрозділі 1.1.* — «**Сонет як об'єкт і предмет теоретико-літературознавчого зацікавлення**» — окреслено теоретико-методологічну основу дисертації, яку складають праці зі з'ясування походження сонета (К. Ленцнер, Ч. Томлінсон), простеження його розвитку в різних національних літературах (Г. Вельті, Дж. А. Нобль, Е. В. Ольмстед), формулювання правил написання канонічного сонета (Л. Хант та С. Адамс Лі, Л. Гросман). Значний внесок в осмислення сонетної форми здійснили Дж. А. Вагнер, І. Качуровський, Б. Михайличенко, В. Мьонх, М. Спілер та ін. Виявленню особливостей сонетарію окремих поетів або групи поетів присвячені дисертації Л. Анісімової, Ю. Ахмедової, Н. Костарьової, Т. Кошемчук, В. Чобанюк, О. Лисенко, М. Турчин та ін.

Підрозділі 1.2. — «**Здобутки у вивченні сонета в порівняльно-типологічному аспекті**» — присвячений висвітленню порівняльно-типологічних досліджень, які спрямовані на з'ясування подібних і відмінних рис сонетів різних національних літератур. Основна увага зосереджена на дослідженнях Н. Атнабаєвої, Д. Белової, І. Каліновської, В. Сонькіна, Г. Темірханової, О. Шаф та ін.

Наукове зацікавлення питаннями діалогу культур виявилось в зверненні до художнього перекладу. Художній переклад є нагальною проблемою порівняльного літературознавства, що враховує рецептивні підходи до її вирішення. Вивченню перекладацької рецепції великою мірою сприяли праці Т. Бичкової, І. Кисельової, І. Чоговадзе та ін.

У *другому розділі* — **«Теоретико-методологічні засади дослідження архітектонічних особливостей англomовного й україномовного сонета»** — розглянуто та систематизовано підходи літературознавців до проблеми вивчення архітектоніки сонета.

У *підрозділі 2.1.* — **«Загальні особливості архітектоніки сонета»** — узагальнено основні вимоги до архітектоніки сонета, найбільш стійкими з яких є стабільний об'єм (14 віршів), чіткий поділ на строфи (два катрени та два терцети), строга повторюваність рим (в катренах дві рими, в терцетах дві або три рими), система римування (французький тип — abba abba ccd eed/ccd ede, італійський тип — abab abab cdc dcd/cde cde, англійський тип — abab cdcd efef gg), сталий розмір (5-стопний ямб в англійській поезії; одинадцятискладовий вірш в італійській, іспанській та португальській поезії; александрійський вірш у французькій поезії тощо).

У розділі стверджується, що архітектоніка сонета є передумовою для реалізації його внутрішньої форми. Сонет є водночас і строфою, і жанром, тому він розглядається як жанрово-строфічна форма.

Підрозділ 2.2. — **«Проблеми класифікації сонетних типів»** — присвячений розкриттю основних підходів до класифікації сонетних типів. Серед розглянутих класифікацій (М. Гаспаров, І. Качуровський, В. Мьонх, Дж. Нобль, С. К. Саркер, Ч. Томлінсон, В. Шарп та ін.) найбільш обґрунтованим є підхід М. Гаспарова та В. Мьонха, які розрізняють три типи сонета: італійський, французький та англійський (шекспірівський).

Окремо виділені дослідження особливостей модифікованих різновидів сонета, його трансформацій у сучасному літературному процесі (Т. Андреюшкіна, Е. Гребер, С. Кормілов, Е.В. Ольмстед та ін.). Аналіз різноманітних модифікацій сонетної форми особливо важливий у виявленні відмінностей канонічного сонета від неканонічного, а також у визначенні різниці між сонетом та чотирнадцятивіршовим твором.

У *підрозділі 2.3.* — **«Головні засади порівняльно-типологічного вивчення сонета»** — стверджується, що порівняльно-типологічний підхід є продуктивним у встановленні загальних закономірностей розвитку сонета, а також у виявленні національної специфіки сонета в літературах, що зіставляються.

Третій розділ — **«Специфіка метрико-ритмічної організації англomовного й україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст.»** — присвячений з'ясуванню подібностей та відмінностей у ритміко-метричній організації англomовних й україномовних сонетів через зіставлення основних метричних груп і розмірів.

У підрозділі 3.1. — «*Ямбічні розміри*» — головна увага зосереджується на виявленні, описі та зіставленні системи ямбічних розмірів в англійських та українських сонетах кінця XIX — початку XX ст. Основу метрико-ритмічного репертуару англійських та українських сонетів складають ямби: в англійській поезії — 99,5% (392 сонети), в українській поезії — 91,6% (230 сонетів). Ці факти свідчать про те, що ямб не просто має здатність адаптуватися та пристосовуватися до будь-якого виду поезії, але є також найбільш сприятливим для широкого діапазону виразності.

5-стопний ямб займає провідне місце серед ямбічних розмірів: в англійській поезії — 97,97% (386 сонетів), в українській поезії — 81,3% (204 сонети). Здійснений аналіз метрико-ритмічної організації англійських та українських сонетів дозволяє виявити домінуючі ритмічні форми 5-стопного ямба. Більшості англійських сонетів властива тенденція до повнонаголошеності. Окремі сонети тяжіють до зниження наголошеності в III або IV стопах. Пропуски метричних наголосів зумовлені цезурованістю віршів; найчастіше вони спостерігаються в стопах після ритмічної паузи (після 6-го або 8-го складу).

Українська поезія, порівняно з англійською, характеризується більш стійкою тенденцією до написання сонетів 4-стопним ямбом. Українські сонети з переважанням цього ямбічного розміру складають 8,36% (21 сонет), англійські — 0,76% (3 сонети). Ритміка 4-стопного ямба українських сонетів характеризується послабленням III стопи (сонети М. Рильського та М. Чернявського). Решта форм (з пірихієм на II стопі, з пірихієм на I та III стопах) представлені поодинокими випадками. В англійській поезії виокремлено лише три сонети, написані 4-стопним ямбом (сонети Е. Ст. Вінсент Міллей). В англійських сонетах простежується тенденція до повнонаголошеності усіх стоп, що надає творам особливого звучання.

Українські сонети характеризуються вищим відсотком вживання 6-стопного ямба (5,17% — 13 сонетів) порівняно з англійськими, де цей показник не перевищує 1% (4 сонети). Ритмічні форми 6-стопного ямба класифікуються залежно від особливостей цезурного членування на піввірші. В українських сонетах більшою активністю позначене функціонування симетричного ритму (сонети М. Рильського, С. Чарнецького, Б. Лепкого та ін.). Несиметричний ритм характерний для окремих сонетів Олени Пчілки. Англійські сонети, написані 6-стопним ямбом, тяжіють до ритму ямбічного гекзаметра.

Окремо в підрозділі розглядається функціонування різностопного ямба (5,17% — 13 сонетів в українській поезії, 0,25% — 1 сонет в англійській поезії). Найбільшою валентністю в англійських та українських сонетах володіє 5-стопний ямб, який є динамічним розміром, здатним до скорочення та нарощення складів. В українській поезії найчастіше спостерігається поєднання віршів 5-стопного ямба з віршами 6-стопного ямба. Ця тенденція помітна в творчості

Лесі Українки, І. Франка, М. Рильського, Уляни Кравченко та ін. В англomовній поезії чергування 5-стопного ямба з 4-стопним є експресивним засобом у сонетах Р. Фроста.

Метричні експерименти поетів обох літератур спрямовані на урізноманітнення ритму, надання сонетам оповідної інтонації. Вибір поетами різностопного ямба завжди вмотивований, оскільки зумовлений бажанням закріпити за кожним сонетом індивідуальний метричний маркер.

У підрозділі 3.2. — «*Неямбічні метри*» — простежуються альтернативні метри та віршові розміри англomовних та україномовних сонетів. Звернення поетів до нетрадиційних для сонета метрів та розмірів пов'язане з бажанням внести різноманітність у тверду строфічну форму сонета, підтвердити положення про зв'язок конкретного метра чи розміру з певними мотивами, образами.

Серед неямбічних метрів виділено хорей та трискладові метри (анapest, дактиль, амфібрахій). З розглянутих англomовних сонетів лише 0,5% написані неямбічними формами (сонети з переважанням анапеста). Репертуар метрико-ритмічних модифікацій україномовного сонета значно багатший. Він включає хореїчні розміри, що складають 4%, та трискладові метри з показником 4,4%.

Тісний взаємозв'язок українського літературного та народного віршування забезпечує активність хореїчних розмірів у поезії кінця XIX — початку XX ст. В англomовних сонетах хорей не набув поширення, що пов'язано передусім з фонетичними особливостями мови. Аналіз основних ритмічних форм хорей в україномовних сонетах засвідчує превалювання 4-стопного хорей над іншими розмірами. 4-стопний хорей зберігає народнопісенні традиції, що яскраво підкреслено образно-семантичним наповненням, зокрема фольклорною тематикою.

Трискладові метри властиві як англomовним, так і україномовним сонетам, проте в україномовній поезії вони відрізняються більшою частотністю. В англomовній поезії вони зустрічаються переважно у формі окремих вкраплень в ямбічні вірші. Функціонування трискладових метрів у сонетах зумовлено прагненням поетів надати їм уповільненої інтонації, забезпечити оповідний характер творів.

У розглянутих україномовних сонетах окресленого періоду виділено такі основні трискладові розміри: 2-стопний анаapest («Весняної ночі», М. Чернявський), 4-стопний амфібрахій («На березі моря», М. Вороний; «Коли оповитий нудьгою тяжкою...», І. Стешенко), 4-стопний дактиль («В лісі», М. Чернявський). Написання англomовних сонетів трискладовими метрами виявилось у спорадичних спробах. Можна виокремити «Скорочений сонет» Дж. Ешбі-Стері, написаний 1-стопним анапестом, та поодинокі введення стоп анапеста в ямбічні вірші («Церковний романс», Т. Гарді).

Варто зазначити, що трискладові метри в розглянутих сонетах характеризуються майже 100% наголошеністю усіх стоп. Ця тенденція відповідає загальним особливостям функціонування трискладових метрів у поезії означеного періоду.

Ритмічна своєрідність трискладових метрів визначається розташуванням цезури у віршах. Надсхемні наголоси зустрічаються досить рідко, їхнє розташування у вірші спричинено певними закономірностями, зокрема вони підкреслюють емоційно забарвлені слова. Більшість трискладових метрів тяжіють до повнонаголошеності. Пропуски метричних наголосів, крім І стопи дактиля, носять винятковий характер і, як правило, відіграють роль ритмічного курсиву.

У *четвертому розділі* — **«Строфічні особливості англомовного й україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст.»** — особлива увага приділяється зіставленню основних строфічних моделей англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. із врахуванням строфічного поділу та схем римування.

У *підрозділі 4.1.* — **«Орієнтація на канонічні сонетні типи»** — зіставляються основні архітектонічні моделі англомовних та україномовних сонетів італійського, французького й англійського типів.

Найбільш стійкою виявляється тенденція до написання сонетів за італійським зразком. Із розглянутих канонічних англомовних сонетів 74,9% (194 сонети) відповідають архітектонічній організації італійського типу. Україномовні сонети італійського типу складають 72,06% (49 сонетів). Тяжіння англомовних та україномовних поетів до італійського типу сонета зумовлено орієнтацією на петрарківську традицію.

Сонети французького типу займають в англомовній поезії 1,93% (5 сонетів); в україномовній поезії цей показник сягає 22,06% (15 сонетів). Зацікавленість україномовних поетів французьким типом сонета зумовлена впливом французької поезії, особливо творчістю поетів-символістів.

Сонети англійського типу більш яскраво виражені в англомовній поезії — 23,17% (60 сонетів), що спричинено впливом шекспірівської традиції та прагненням поетів до епіграматичної завершеності творів. В україномовній поезії цього періоду написання сонетів англійського типу характеризується зниженою активністю та складає 5,88% (4 сонети).

Загалом в англомовній поезії виділено 26 різних архітектонічних моделей; україномовні ж сонети диференціюються за 65 моделями. У результаті аналізу виокремлено унікальні моделі, вживання яких є однократним. У відсотковому співвідношенні їхня частка в україномовних сонетах значно вища (65,8%), ніж аналогічний показник в англомовних сонетах (4,9%). Більша варіативність у схемах римування україномовних сонетів пов'язана з бажанням поетів надати додаткової експресії та закріпити за кожним сонетом індивідуальну архітектонічну організацію.

У *підрозділі 4.2.* — **«Строфічні модифікації сонетної форми»** — розглядаються основні експериментальні різновиди сонета. Численні експерименти англомовних та україномовних поетів виявилися в скороченні або подовженні форми, що призвело до активізації двох модифікацій: усіченого сонета (сонети Дж.М. Хопкінса, М. Вороного) та сонета з кодою (сонети

Дж.М. Хопкінса). Модифікування сонетної форми виявилось також у перестановці строфічних складових та призвело до появи перевернутого сонета («Скарб» Р. Брука — *ababccdedefgfg*, «Лише сон» Дж. Мессі — *abaaabccddeeff*, «Десь, кажуть, є той край, де доля зорить...» І. Стешенка — *AABccBdEdEfGfG*).

Особливий експериментальний різновид сонета, що пов'язаний з принципами комбінаторики, зокрема з проявами звуко-буквенної гри, репрезентований сонетом-акростихом (сонети Дж.Е. О'Коннора).

Кінець XIX — початок XX ст. позначений тенденцією до написання комбінованого сонета в англословній та українськомовній поетичних системах. Одними з найпоширеніших різновидів комбінованого сонета є сонети на шість або сім рим в українськомовній поезії (сонети І. Франка, Б. Грінченка, С. Чарнецького) та сонети-конверти в англословній поезії (сонети А. Сігера).

Найбільшого розмаху експериментування з сонетною формою зазнало в об'єднанні сонетів у диптихи, триптихи та великі циклічні утворення. Прикметною рисою англословних сонетних циклів, зокрема диптихів і триптихів, є тотожність на рівні архітекtonіки, особливо в системі римування, що ще ефективніше підкреслює ідейно-тематичну й архітекtonічну єдність циклу (триптихи Ю. Лі-Гамільтон «До віддаленого Риму» — *abbaabbacdcddcd*, «До його тіні» — *abbaabbacdcddcd*; диптихи Ф. Томпсона «Серце» — *ababccdefefgg* та «Дім рабства» — *ababccdefefgg*; диптих К. Маккея «Снігова фея» — *ababccdefefgg* та ін.).

Сонет кінця XIX — початку XX ст. виступав складною синтетичною єдністю; це зумовлено його діалектикою та здатністю до діалогічних відносин. Зокрема, ці особливості форми сонета відобразилися в комбінаторному поєднанні сонета з іншими ліричними жанрами та строфічними формами (цикл І. Франка «Картка любові», що складається з чотирьох сонетів, тріолету та двох інших поезій; цикл В. Самійленка «Весна», що організований за схемою: 5 сонетів+дві канцони+4 сонети). Синтетичне поєднання сонета з іншими ліричними жанрами та строфічними формами дало змогу більш варіативно, гнучко зображати образи, підкреслюючи багатоплановість у розкритті теми.

Підрозділ 4.3. — «Строфічний поділ» — присвячений зіставленню особливостей поділу сонетів на строфи. Українськомовні сонети характеризуються 98% розмежуванням на 2 катрени і 2 терцети (246 сонетів). В англословній поезії домінуючою формальною ознакою виступає астрофічність: 88,9% (350 сонетів) не розмежовані графічно на строфи. Головним елементом, який дозволяє виділити з астрофічної форми сонет, є конфігурація рим.

Строфічний поділ сонетів на катрени та терцети визначається особливостями композиції. Якщо в строфічній організації з поділом на октаву та секстет (8+6) чітко виділяється дуалістична модель розгортання теми, то при розмежуванні сонета на катрени і терцети (4+4+3+3) характерна діалектична модель. У розглянутих англословних та українськомовних сонетах схема «теза —

антитеза — синтез» не завжди витримана. Залежно від ступеня вираження композиційних частин можна виділити спрощені сонети з наявними тезою, антитезою, проте відсутнім синтезом; однолінійні, що розвивають одну думку; сонети у формі «теза — антитеза — теза — антитеза».

З вирішенням певних композиційних завдань тісно пов'язана синтаксична організація сонета. В більшості розглянутих україномовних сонетах розмежування на строфи визначає тематичний поділ сонетів. Аналіз синтаксичних конструкцій англійських та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст. дозволяє виділити дві тенденції: перша (домінуюча) виражається в тому, що архітектоніка сонета, зокрема схема римування та строфічний поділ, визначають внутрішню смислову та синтаксичну організацію; друга — характеризується неспівпаданням строфічних меж з синтаксичними.

Порушення синтаксичної організації сонетів є свідомим вибором поетів. Альтернативні розділові знаки забезпечують більшу виразність і експресивність поетичного мовлення, порушуючи ефект очікування та сприяючи посиленню інтересу читача.

П'ятий розділ — **«Своєрідність фонічної організації англійського й україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст.»** — присвячений висвітленню різноманітних прийомів посилення фонічної виразності мовлення. Головна увага зосереджується на функціонуванні звукових повторів та виявленні їхньої ролі в посиленні емоційного впливу на читача.

У підрозділі 5.1. — **«Засоби досягнення евфонічності сонета»** — досліджуються функції та характер звукових повторів. Найбільш помітними в англійських та україномовних сонетах є звуконаслідувані повтори, які сприяють створенню не лише зорового, а й слухового образу. Звукові повтори в сонетах підкреслюють семантично важливі слова, образи, мотиви. Характерно, що в одному і тому ж сонеті різні звукові повтори часто функціонують паралельно.

Значимість звуків, що повторюються, помітно зростає, коли вони розташовані в сильних позиціях сонета, зокрема в рими. Повтор приголосних найбільш виразний тоді, коли вони стоять на абсолютному початку слова; повтор голосних посилюється, коли вони відзначаються наголошеністю.

Посилення звукової виразності сонетів відбувається різними способами: нагромадженням односкладових слів і окличних речень («Втомлений робітник», К. Маккей), звертанням до хізматичних конструкцій («Косовиця», Р. Фрост), вживанням ампліфікації («Се дім плачу, і смутку, і зітхання...»), І. Франко) тощо.

У підрозділі 5.2. — **«Основні функції рими в сонеті»** — розкривається роль рими як особливого звукового повтору у фонічній організації віршованого твору. Рима, об'єднуючи різні вірші, передбачає не тільки насичення їх звуковими повторами, але й виділяє слова та пов'язує їх за смислом.

За місцем ритмічного наголосу в співзвучних словах в англомовних та україномовних сонетах кінця XIX — початку XX ст. виділено чоловічі та жіночі рими. Основу римованого репертуару англомовних сонетів складають чоловічі рими (99,8%), в україномовних сонетах домінують жіночі рими (66%). Незважаючи на високий показник вживання жіночих рим, в україномовних сонетах досить стійкою виявляється тенденція до чергування чоловічих та жіночих рим (47%).

За розташуванням у строфі виділяються кільцеві, перехресні та парні рими. Найпоширенішим є вживання кільцевого римування в октаві (78% в англомовних сонетах та 71% в україномовних сонетах). Тяжіння до кільцевого римування пов'язане передусім з домінуванням італійського типу сонета.

Сонети з парним римуванням характеризуються низьким показником як в англомовній (0,03%), так і в україномовній (0,05%) сонетних системах (сонети Р. Фроста «Якось біля Тихого океану» — *aabbccddeeffgg* та Б. Лепкого «Поганий день, то дощ, то вітер...» — *aabbccddeeffee*).

На основі аналізу можна зробити висновок про високий відсоток точних рим в обох поетичних системах. В англомовних сонетах виділено 2571 точну риму, що складає 99,3% від загальної кількості розглянутих рим (2590). В україномовній сонетній системі цей показник є дещо нижчим — 96,8% (1718 рим) є точними, решта 3,2% (57 рим) складають неточні рими.

За кількістю римованих звуків в англомовному сонетарії домінують бідні рими (98,1%), що зумовлено великим арсеналом чоловічих односкладових рим, а також римуванням граматично однорідних слів. Решту 1,9% складають достатні рими. В україномовному сонетарії простежуються протилежні тенденції. Основу римованого репертуару формують достатні рими — 93,1%, що спричинено існуванням великої кількості жіночих клаузул; бідні рими займають незначну частку — 3,7%. Прикметною рисою україномовних сонетів окресленого періоду є функціонування в них багатой рими (3,2%), що забезпечується домінуванням жіночих рим.

Результати дослідження засвідчують перевагу стандартних рим в обох сонетних системах. Традиційна повторюваність окремих рим закріплює за ними певний «семантичний ореол», що забезпечує спадкоємність в історичному розвитку поезії.

Важливим параметром оцінювання характеру рими є граматична форма. В англомовному та україномовному сонетаріях пріоритет надається граматично неоднорідним римами (73,36% в англомовних та 54,6% в україномовних сонетах). Менш поширеними виявилися граматично однорідні рими. В україномовних сонетах вони складають 45,4%, в англомовних — 26,64%.

У **висновках** узагальнено результати зіставлення англомовних та україномовних сонетів, з'ясовано основні закономірності розвитку сонета в різних поетичних системах.

Сонет кінця XIX — початку XX ст. тяжів до канонічної організації та орієнтації на європейські та світові зразки, проте наслідування традицій було пов'язане зі спробами оновлення

сонетної форми. Тому пошуки відповідних метричних, ритмічних чи строфічних характеристик часто супроводжувалися численними експериментами та були зумовлені прагненням розробити національний варіант сонета.

Результати зіставлення метричного репертуару англомовних та україномовних поетів дають можливість відзначити дві провідні тенденції, що виявилися в бажанні поетів довести до абсолютної досконалості традиційно-канонічний еталон та в сміливому експериментуванні.

Аналіз основних метричних груп засвідчує панування 5-стопного ямба в англомовній та україномовній поетичних системах. Проте 5-стопний ямб в англомовних та україномовних сонетах розрізняється за ритмічною організацією. Для підсилення та виділення змістових елементів за допомогою віршового ритму, поети звертаються до надсхемних наголосів, зміни характеру цезури, введення в сонети віршів, що відповідають іншим метрам, подовження або скорочення довжини вірша, зміни розміру.

Прагнення поетів урізноманітнити метрико-ритмічну організацію сонета призвело до введення нетрадиційних для сонета метрів: хорей, дактиля, анапеста, амфібрахія тощо. Звернення поетів до неямбічних метрів пов'язане також з бажанням підкреслити зв'язок метра чи віршового розміру з певними мотивами, образами.

У результаті дослідження строфічної організації англомовних і україномовних сонетів з'ясовано домінуючі архітектонічні моделі. В україномовних сонетах виявлено більшу різноманітність архітектонічних моделей, що досягається варіативністю системи римування та збереженням правила альтернансу.

Наприкінці XIX— на початку XX ст. загострюється увага поетів до експериментів зі строфічною організацією сонета, що виявляється у введенні нетрадиційних схем римування, розширенні строфічного репертуару, розробці альтернативних форм сонета. Серед основних модифікацій форми сонета виокремлено перевернутий, усічений, «безголовий», подвійний сонет тощо. Описано специфічні модифіковані форми сонета в україномовній (синтетичне поєднання сонета з іншими строфічними формами) та англомовній поезії (сонет-діалог, сонет з кодою, сонет-акростих).

Типологічні ознаки виявляються в тому, що модифікування форми сонета значною мірою відображено в об'єднанні сонетів у диптихи, триптихи і великі циклічні утворення. Прояви експериментування в галузі строфічної організації є результатом новаторських спроб модернізації сонетного канону.

Серед основних способів посилення фонічної виразності сонетів виокремлено алітерацію, асонанс, звуконаслідування, анаграмування. Проявлення типологічних та диференційних рис у способах римування та різновидах рим пов'язані в першу чергу з національними літературними традиціями, а також з фонетичними особливостями мови.

Способи римування в україномовній поезії, порівняно з англійською, характеризуються більшою різноманітністю. Цей факт пояснюється функціонуванням правила альтернансу, що властиве східнослов'янському віршуванню. Тяжіння до виключно чоловічих або жіночих рим зумовлено їхньою різною експресивною тональністю. Чоловічі рими надають звучанню сонетів більшої енергійності, жіночі рими забезпечують уповільнення розвитку поетичної думки.

Високий відсоток точних рим в обох сонетних системах зумовлений орієнтацією поетів на сонетний канон, а також складом рими. Особливим критерієм евфонічності рими є її звукове багатство. В англійській поезії простежуються протилежні тенденції порівняно з україномовною. Основу римованого репертуару англійських сонетів формують бідні рими, що зумовлено великою кількістю односкладових слів. В україномовному сонетарії домінують достатні рими, що спричинено перевагою жіночих клаузул.

Детальне дослідження архітектонічних особливостей може стати ефективним у подальшому вивченні версифікаційних особливостей віршованого твору. Порівняльно-типологічний аналіз метрики, ритміки, строфіки та фоніки віршованих творів у різних національних літературах сприятиме не лише встановленню типологічних та диференційних ознак, а й розкриттю загальних закономірностей літературного процесу.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Публікації у фахових виданнях:

1. Колупаєва О. М. Оригінал та варіанти його перекладу в аспекті концепції про рівень звучності поетичного тексту (на матеріалі 26-го сонета В. Шекспіра) / Колупаєва О. М. // Мова і культура : науковий журнал. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. — Вип. 12. — Т. VII (132). — 360 с. — С. 286–291.
2. Колупаєва О. М. Англійський та україномовний сонет в аспекті інформаційно-семіотичної культури / Олена Колупаєва // Питання літературознавства : науковий збірник / [гол. ред. О. В. Червінська]. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. — Вип. 79. — 344 с. — С. 97–103.
3. Колупаєва О. М. Рима в архітектоніці англійського та україномовного сонета (кінець XIX — початок XX ст.) / Колупаєва О. М. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. — Вип. 23. — 348 с. — С. 81–85.
4. Колупаєва О. М. Ритміко-метрична організація сонета італійського типу (на матеріалі англійських та україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст.) / Колупаєва О. М. // Мова і культура : науковий журнал. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — Вип. 13. — Т. V (141). — 456 с. — С. 341–347.

5. Колупаєва О. М. Особливості архітекτονіки та композиції англомовного й україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст. / Олена Колупаєва // *Studia methodologica*. — Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. — Вип. 31. — 210 с. — С. 166–170.
6. Колупаєва О. М. Особливості архітектонічної форми сонета: інтерпретація числової символіки / Олена Колупаєва // *Питання літературознавства : науковий збірник* / [гол. ред. О. В. Червінська]. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. — Вип. 82. — 304 с. — С. 3–8.
7. Колупаєва О. М. Строфічні модифікації сонетної форми (на матеріалі англомовних й україномовних сонетів кінця XIX — початку XX ст.) / Олена Колупаєва // *Studia methodologica*. — Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. — Вип. 32. — 246 с. — С. 123–127.
8. Колупаєва О. М. Фонічна організація англомовного й україномовного сонета кінця XIX — початку XX ст. / Колупаєва О. М. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки*. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. — Вип. 27. — 396 с. — С. 141–145.
9. Колупаєва О. М. Архітектоніка сонетного циклу в англомовній й україномовній поезії кінця XIX — початку XX століття / Колупаєва Олена // *Слово і час : науково-теоретичний журнал* / Національна академія наук України. Інститут літератури імені Тараса Шевченка : Київ : Фенікс, 2011. — №11. — 128 с. — С. 90–97.

Додаткові публікації:

10. Колупаєва О. М. Типологічний аналіз «Срібного сонета» М. Рильського та «To Winter» К. Маккея / О. М. Колупаєва // *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. — Вип. 2. — 174 с. — С. 41–42.
11. Колупаєва О. М. Архітектоніка сонета італійського типу / О. М. Колупаєва // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 8, у 5. т.* — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. — Т. 3. — 134 с. — С. 12–13.
12. Колупаєва О. М. Поліфонічність образу лілії в сонеті / О. М. Колупаєва // *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. — Вип. 1. — 314 с. — С. 108–109.
13. Колупаєва О. М. Архітектонічні модифікації сонетної форми (на матеріалі англомовних та україномовних сонетів кінця XIX — першої половини XX ст.) / Олена Колупаєва // *Еволюція*

- як методологічна та світоглядна проблема в гуманітарних науках : збірник наукових праць / [редкол. : О. Лещак (голова, наук. ред.), О. Волковинський (відп. секретар) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. — 164 с. — С. 52–58.
14. Колупаєва О. М. Особливості архітекtonіки і композиції українського вінка сонетів початку ХХ ст. / О. М. Колупаєва // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. — Вип. 2. — 300 с. — С. 68–69.
 15. Колупаєва Е. Н. Из поэтики лилии: (на материале англоязычных и украиноязычных сонетов) / Елена Колупаева // Різноманіття образів світу : світогляд — мова — політика : збірник наукових праць / [редкол. : О. Лещак (голова, наук. ред.), О. Волковинський (відп. секретар) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. — 228 с. — Том 2. — С. 172–177.
 16. Колупаєва О. М. Синестетичні епітети в сонетах М. Рильського / Олена Колупаєва // Сучасні проблеми епітетології : збірник наукових праць / [ред. кол. : О. Лещак (голова, наук. ред.), О. Волковинський (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. — Вип. 1. — 168 с. — С. 97–103.

АНОТАЦІЯ

Колупаєва О. М. Архітектонічні особливості англомовного й україномовного сонета кінця ХІХ — початку ХХ ст. (порівняльно-типологічний аспект). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05. — порівняльне літературознавство. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2012.

У дисертації здійснено дослідження архітектонічних складових англомовних й україномовних сонетів кінця ХІХ — початку ХХ ст. у порівняльно-типологічному аспекті. Головну увагу приділено зіставленню метрико-ритмічної, строфічної та фонічної організації сонетів. Одержані результати містять фактичний та схематично-статистичний матеріал з метрики, ритміки, строфіки та фоніки сонета, теоретичні судження та узагальнення, що відповідають сучасному стану дослідження сонета.

Виявлено типологічні відповідності метрики, ритміки, строфіки та фоніки англомовних та україномовних сонетів кінця ХІХ — початку ХХ ст. З'ясовано диференційні ознаки архітектонічної організації сонетів та визначено закономірності їхнього функціонування.

Досліджено чинники впливу на ритмічні, метричні, строфічні та фонічні вподобання поетів, які належать до різних національних традицій. Простежено шляхи взаємодії версифікаційних елементів з семантикою сонетів. Визначено місце та роль англомовного й україномовного сонетописання у літературному процесі кінця XIX — початку XX ст.

Ключові слова: архітектоніка, архітектонічна модель, метрика, рима, ритміка, сонет, строфіка, фоніка.

АННОТАЦИЯ

Колупаева Е. Н. Архитектонические особенности англоязычного и украиноязычного сонета конца XIX — начала XX века (сравнительно-типологический аспект). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05. — сравнительное литературоведение. — Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. — Тернополь, 2012.

В диссертации осуществляется исследование архитектурных составляющих англоязычных и украиноязычных сонетов конца XIX — начала XX века в сравнительно-типологическом аспекте. Главное внимание уделяется сопоставлению метрико-ритмической, строфической и фонической организации сонетов. Полученные результаты содержат фактический и схематически-статистический материал по метрике, ритмике, строфике и фонике сонета, теоретические суждения и обобщения, которые соответствуют современному исследованию сонета.

Обозначены типологические сходства в метрике, ритмике, строфике и фонике англоязычных и украиноязычных сонетов конца XIX — начала XX века. Обнаружены дифференциальные признаки архитектурной организации сонетов и определены закономерности их функционирования.

Исследованы факторы влияния на ритмические, метрические, строфические и фонические предпочтения поэтов, которые принадлежат к разным национальным традициям. Прослеживаются пути взаимодействия версификационных элементов с семантикой сонетов. Определяются место и роль англоязычного и украиноязычного сонетописания в литературном процессе конца XIX — начала XX века.

Ключевые слова: архитектоника, архитектурная модель, метрика, ритмика, рифма, сонет, строфика, фоника.

SUMMARY

Kolupayeva O.M. Architectonic peculiarities of English-language and Ukrainian-language sonnet in the late XIX — early XX century (comparative-typological aspect). — Manuscript.

Dissertation for a Candidate's Degree in Philological Sciences, speciality: 10.01.05. — comparative literature. — Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. — Ternopil, 2012.

The investigation of architectonic constituents of English-language and Ukrainian-language sonnets in the late XIX — early XX century in the comparative-typological aspect is carried out in the dissertation. The main attention is paid to comparing metric-rhythmic, strophic and phonic organization of the sonnets. Obtained results contain practical and schematic-statistic material on metrics, rhythmic, strophics and phonics, as well as theoretical generalization according to the present state of the investigation of sonnet.

The research shows typological correspondences of metrics, rhythmic, strophics and phonics of English-language and Ukrainian-language sonnets in the late XIX — early XX century. The work reveals differential features of architectonic organization of the sonnets.

The development of the sonnet in the late XIX — early XX century was influenced by European and world traditions, though maintaining traditions was often connected with the attempts to renew a sonnet canon. Therefore, the search of appropriate metric, rhythmic and strophic features led to numerous experiments with the sonnet form.

The analysis of the main metric groups shows predomination of iambic pentameter in both systems. Besides, poets appealed to non-iambic meters, such as trochee, dactyl, anapest, amphibrach in order to emphasise the association of meter with particular motifs and images.

The modernization of a sonnet canon caused the appearance of different strophic patterns. The most frequent alternative sonnet forms include curtal, caudate, reversed, double-sonnet etc.

The ways of rhyming in Ukrainian-language poetry are more numerous than in English-language one. It is due to the rule of alternance, which is common for Eastern-Slavic versification. Preference for masculine or feminine rhymes is defined by their different expressive functions.

Investigation by means of comparative-typological analysis determines the place and role of English-language and Ukrainian-language sonnet writing in the literary process in the late XIX — early XX century. This research can be essential in further examination of versific peculiarities of a poetic text.

Keywords: architectonic model, architectonics, metrics, phonics, rhyme, rhythmic, sonnet, strophics.